

Gimnáziumból líceum. Tantervi és szervezeti reformok a soproni evangélikus iskolában a 18. században

A soproni líceum, a Nyugat-Dunántúl és a hazai evangélikusság eme évszázadokon keresztül egyik legmeghatározóbb tanintézete az idei évben ünnepelheti fennállásának (egészen pontosan protestáns szellemiségű tanintézménnyé válásának) 450 éves évfordulóját.¹ Többek között a jubileum ténye ösztönzött arra, hogy dolgozatomban az iskola történetének egy korszakát, illetve az adott időszak talán egy ilyen szűkre szabott terjedelmű tanulmányban is elemezhető, de igen jelentős problémakörét vizsgáljam.

Az iskola ötödfél évszázados történetének több szempontból is kiemelten fontos időszaka a 18. század.² Míg a korábbi évszázadokban politikai nyomásra többször is be kellett zárni az iskola kapuit, addig az 1682-es újraindulást követően az egész 18. század során folyamatosan működhetett, még ha a protestánsokra ferde szemmel néző államhatalom a század első kétharmadában az intézmény szabad fejlődését számos tekintetben korlátok közé is szorította.³ Míg a 16. és a 17. században az iskolában oktatott tananyag szintje jobbra nem haladta meg a korabeli hazai gimnáziumokban szokásosan nyújtott ismereteket, addig az általunk vizsgált évszázadban az egymást követő tantervi reformok nyomán az oktatott tárgyak körét fokozatosan bővítették, filozófiai, teológiai és jogi diszciplínákat is ta-

¹ 150 éve él a soproni köztudatban azon elképzelés, hogy 1557 óta áll fenn az evangélikus líceum. Valójában azonban az iskola sokkal régebbi múltra tekint vissza: a soproni plébániai iskola már a 14. század közepétől bizonyosan működött. Ha nem is pont 1557-ben, de valamikor az 1550-es években az iskola „újjászületett”, vagyis a szervezetét megreformálták, és a továbbiakban csak protestáns szellemiségű tanítókat alkalmaztak. 1557 ennek az átalakulásnak a szimbolikus évszáma. Az iskola középkori viszonyaihoz lásd: Házi Jenő, „A soproni plébániai iskola,” *Soproni Szemle* (1939): 103–116. Az 1557-es évszám „pontosságának” kérdéséhez: Karner Károly, „Adalékok Sopron iskolatörténetéhez,” *Diakonia* (1981): 60–62.

² Az iskola 18. századi viszonyairól tájékozódhatunk a nyomtatásban megjelent iskolatörténeti monográfiákból is. Müllner Mátyás, *A sopron iág. hitv. evang. főtanoda története* (Sopron: Evangélikus Főtanoda igazgatósága, 1857), Györffy Sándor és Hunyadi Zoltán, szerk., *A soproni líceum* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1986), de a korszak alapvető feldolgozása egy kéziratban maradt mű: Németh Sámuel, *A soproni ev. lyceum történetének egy százada 1681–1781. I–III.* (Kézirat. Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium Könyvtára, Sopron) Németh Sámuel a két világháború között a soproni evangélikus gimnázium igazgatója volt.

³ A korabeli államhatalom evangélikus iskolákat korlátozó intézkedéseire lásd: Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1950), 112–113.

nítani kezdtek, vagyis olyan ismeretköröket, melyek a korban a felsőfokú képzés tananyagát képezték. Tanulmányomban annak a folyamatnak a főbb állomásait kívánom bemutatni, melynek során a kezdetben még csak tipikusan középiskolai szervezetű és tantervű soproni iskola előbb gimnáziumi szervezetű, de felsőbb ismereteket is nyújtó, majd szervezetében is felsőfokúnak, líceumnak minősíthető intézménnyé vált.

Hogy egy protestáns iskolakollégiumban a 16. és a 18. század között oktattak-e felsőfokúnak számító ismereteket, illetve, hogy egy iskola a korabeli szervezete alapján felsőfokú intézménnyek minősíthető-e, és pontosan mely időszakokban minősíthető annak, e kérdések eldöntése nem könnyen megoldható feladat. Mint ismeretes, a hazai református és evangélikus hitfelekezeteknek a 18. század folyamán még nem sikerült olyan országos hatáskörű egyházszervezeteket kiépíteni, amelyek hathatósan befolyásolni tudták volna az egyes intézményfenntartók (egyházkerületek, egyházközségek) iskolákra vonatkozó döntéseit.⁴ Az államhatalom 1777-ben az I. Ratio Educationis kibocsátásával kísérletet tett ugyan az egész magyarországi közoktatás egységesítésére, a rendeletben foglaltakat azonban a hazai protestáns felekezetek egyházi és tanügyi autonómiájukra hivatkozva magukra nézve nem tekintették kötelezőnek.⁵ Mivel tehát a század folyamán a protestáns, azon belül az evangélikus szellemiségű iskolák esetében mind az egyetemes egyházi, mind az állami egységesítő kísérletek eredménytelenek voltak, ezért az egyes iskolafenntartók „szabadon” határozhatták meg intézményeik szervezetét és tantervét.

A fentiekből következik, hogy csak az egyes tanintézetek felépítésének, tan- és órarendjeinek alapos vizsgálata után dönthető el, hogy egy adott iskolában volt-e, és ha igen, akkor pontosan mely időszakban felsőfokú képzés.⁶ A vonatkozó egyetemtörténeti és neveléstörténeti szakirodalom meghatározza azokat a kritériumokat is, melyek alapján egy konkrét korabeli protestáns tanintézetben folyó képzés felsőfokúnak minősíthető. Szögi László amellettt érvel, hogy csak azok a korabeli protestáns iskolakollégiumok tekinthetők felsőfokúnak, ahol a gimnáziumi tananyag és a teológia mellett filozófiai kurzusokat is tartottak a hallgatóságnak.⁷ Mészáros István is a filozófia megfelelő terjedelemben történő előadásában látja a kérdés eldöntésének kulcsát. Szavait idézve: „Ha egy kollégiumnak azonban csupán egyetlen felnőtt tanára van, aki egy személyben az intézmény rektora, akkor

⁴ Vö: Fináczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I.* (Budapest: MTA, 1899), 204.

⁵ Mészáros István et al., *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe* (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 333.

⁶ Fináczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I.* (Budapest: MTA, 1899), 193.

⁷ Szögi László, „A nemzet kertjének nevelő oskolái. A magyar felsőoktatás rövid története,” in *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái*, szerk. Szögi László (Budapest: Magyar Felsőoktatás, Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1994), 19.

ez nem nevezhető „teljes” kollégiumnak, mivel a rektor a teológus növendékeket oktatta, a bölcselet teljes mélységű előadására aligha kerülhetett sor”.⁸ A felnőtt tanárok számát illető kritérium az evangélikus tanintézetek esetében szó szerint véve nem alkalmazható, mivel itt többnyire a gimnáziumi klasszisokban is felnőtt tanárok oktattak. Inkább azt érdemes vizsgálni, hogy a filozófiai és teológiai jellegű tárgyak oktatásával egy adott időszakban hány tanár volt megbízva.

Dolgozatom további részében a fentebbi kritériumok alapján elemzem a korabeli iskolarektorok, tanárok, esetleg más felkért személyek által a soproni evangélikus iskola számára készített szervezeti és tantervi javaslatokat, a ténylegesen bevezetett tanrendekeket, és a tanintézmény korabeli működésre vonatkozó egyéb információkat. Megállapításainkat alapvetően a tantervek elemzésére építjük, tisztában vagyunk ugyanakkor azzal, hogy a belőlük levonható következtetések nem biztos, hogy minden korszakra vonatkozóan hűen tükrözik a korabeli viszonyokat. A türelmi rendelet kibocsátásáig az államhatalom korlátok közé szorította a korabeli evangélikus intézmények többségének fejlődési lehetőségeit. A 18. század első harmadában a felsőbb tárgyak oktatására a hazai evangélikus gimnáziumok közül csak a pozsonyi (1724) kapott engedélyt.⁹ A többi jelentősebb evangélikus gimnázium (Késmárk, Lőcse, Eperjes és Sopron), az egyik alapvető feladatukat, a lelkészképzést (teológiai tárgyak oktatását) csak titokban láthatták el. Ilyen irányú tevékenység napvilágra kerülése esetén az iskolák csak nehezen kerülhették el a lefokozást, esetleg a teljes bezárást. Mindebből az következik, hogy a korabeli tantervek vélhetőleg nem sorolták fel az iskolában oktatott összes tárgyat és a használt tankönyvek mindegyikét. A valós viszonyok feltárásához lehetőség szerint más információkat is fel kell használni.

Sopronban a 17. század derekán két evangélikus gimnázium működött egymás mellett. A „német gimnáziumban” németül, a „magyar gimnáziumban” pedig magyar nyelven vezették be a diákokat a latin nyelv ismeretébe.¹⁰ Az 1671 és 1681 közé eső évtized erőszakos ellenreformációs törekvései pecsételték meg a két virágzó tanintézet sorsát. 1674-ben a soproni evangélikus gyülekezet arra kényszerült, hogy iskoláit és templomait átadja a királyi kamarának, a lelkészeknek és tanítóknak 15 napon belül el kellett hagyni a várost. Közvetve Thököly hadi sikereinek, közvetlenül pedig az 1681-ben, Sopronban üléselő országgyűlés valósággyi és a kifejezetten Sopronra vonatkozó törvényeinek köszönhetően a város evangélikussága már 1682-ben újra iskolát nyithatott. Ekkor azonban a korábbi kettő helyett már csak egy „latin iskola” nyitotta meg kapuit.¹¹

⁸ Mészáros István, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*. Általánosan képző középiskolák (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 33.

⁹ Vö: Horváth Márton, főszerk., *A magyar nevelés története I.* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1988), 125.

¹⁰ Németh Sámuel, „Magyar gimnázium Sopronban. 1657–1674,” *Soproni Szemle* (1958): 35–46.

¹¹ Az 1674–1682 közötti évek fejleményeihez lásd: Müllner Mátyás, *A soproni ág. hitv. evang. főtanoda története* (Sopron: Evangélikus Főtanoda Igazgatósága, 1857), 41–49.

Az iskola a korábban megszüntetett gimnáziumokhoz hasonlóan öt osztállyal, és az osztályok élén egy-egy tanárral kezdte meg működését. Az oktatótevékenységet kezdetben irányító tanterv nem maradt fenn az utókorra. Megőrződött viszont egy tantervi javaslat, melyet 1689-ben Röschel János¹² soproni születésű wittenbergi egyetemi tanár készített a soproni konvent felkérésére.¹³ A javaslat első pontja szerint meg kell hagyni az osztályok és a tanárok számát (innen tudhatjuk, hogy ötosztályos szervezettel nyílt meg újra az iskola). Az első két osztályban a latin nyelv alapelemeivel, a harmadikban a grammatikával, a negyedikben a szintaxissal és poétikával, az ötödikben pedig a retorikával kell foglalkozni. A javaslat az iskolai oktatás alapvető célját egyrészt a latin nyelv alapos elsajátításában, másrészt a kegyesség és az erkölcsösség jellemvonásainak kialakításában határozza meg. A vázlatos tervezet egy akkoriban tipikusnak mondható gimnáziumi, latinos-humanisztikus tanterv bevezetését javasolja. A tervezetben a magasabb tudományokról, a filozófiáról és a teológiáról nem esik szó.

A Röschel-féle tervezet csak javaslat maradt, az iskola további működését csak annyiban befolyásolta, hogy Fridelius János¹⁴ rektor által 1694-ben készített, és a konvent által ugyanekkor elfogadott és bevezetett új tantervben kimutatható a hatása. Fridelius rektor részletesen kidolgozott tantervet készített a gimnázium és a hozzá tartozó német tannyelvű elemi iskola számára. A gimnáziumi nevelés és oktatás célját három fogalommal fejezte ki: pietas (kegyesség), honestas (becsület) és humanitas (műveltség). A célmeghatározásban Comenius hatását érhetjük nyomon. A gimnázium tananyagát ő négy osztály keretében tartja feldolgozhatónak (lényegében megőrizte a korábbi osztályszerkezetet, hiszen a legelső osztályban eddig is csak elemi ismereteket tanítottak). Az egyes osztályokban oktatott tantárgyak túlnyomóan a latin nyelv magas szintű elsajátítását és a vállaltan megismerését szolgálták. A reáliák egyáltalán nem kaptak helyet a tervezetben (pedig már Röschel is javasolta az aritmetika, a geometria, a földrajz és a csillagászat oktatását), és nem kaptak helyet a filozófia egyes diszciplínái sem, a logikát kivéve. A Fridelius-féle tanterv egy középfokú, humán gimnázium tipikusnak mondható tananyagát írta elő, az akkoriban itt folyó képzés még nem minősíthető felsőfokúnak.

¹² Röschel János egy soproni szállodatulajdonos fiaként született. A soproni evangélikus gimnázium elvégzése után 1672-től tanulmányait a wittenbergi egyetemen folytatta, később ugyanott lett egyetemi tanár. 1712-ben halt meg.

¹³ A javaslatot elemzi: Müllner Mátyás, *A soproni ág. hitv. evang. főtanoda története* (Sopron: Evangélikus Főtanoda Igazgatósága, 1857), 50–53.

¹⁴ Fridelius János 1633-ban született Sopronban. A gimnázium után Wittenbergben folytatott felsőbb tanulmányokat. Hazaérkezve tanárként működött a soproni iskolában 1664-től 1674-ig. 1682-ben öt választották az újonnan megnyílt tanintézet első rektorának. A rektori hivatalt 1712-ig töltötte be, 1719-ben hunyt el. Az életrajzhoz lásd: Németh Sámuel, „Fridelius János,” *Soproni Szemle* (1941): 238–239.

Az általunk elemzett kérdéskör szempontjából az első jelentősebb változást a Frideliust hivatalában felváltó Deccard János Kristóf rektor¹⁵ által 1718-ban és 1719-ben készített tantervek bevezetése jelentette. Deccard 1712-től töltötte be az iskola rektori tisztét. Miután 1718-ban a gimnáziumot hatosztályos tanintézet-té fejlesztették, a konvent felkérésére a rektor még abban az évben elkészítette az iskola alsó öt osztályának tantervét. A legfelsőbb osztály (a rektoré, tehát a saját osztálya) tantervét csak 1719 februárjában fejezte be.¹⁶ Ezek a konvent által elfogadott tervezetek több mint húsz évig, lényegesebb módosítás nélkül érvényben maradtak. Sajnálatos módon azonban csak töredékesen maradtak fent: a negyedik-ötödik osztályokra vonatkozó részek elvesztek.

Az alsó három osztályra vonatkozó tanterv a Fridelius-féle (fentebb tárgyalt) tervezet hatását tükrözi, és valószínűsíthető, hogy a negyedik és az ötödik osztályok tananyagát is ez az irány jellemezte. Továbbra is szinte kizárólag a latin nyelv alapos elsajátítását és a vallástanítást szolgálták a tervbe felvett tantárgyak.¹⁷ A reáliák itt is teljes mértékben hiányoznak.

A korábbi tervezetekhez képest jelentős eltérést mutat viszont a legfelsőbb osztály tananyaga. Míg Röschel és Fridelius tanterveikben még a „filozófia” és a „teológia” tárgyelnevezéseket is kerülték (félve az esetleges retorzióktól), addig Deccard a felső osztály anyagába a latin költők és prózaírók, a görög írók és az Újszövetség olvasása mellett helyet adott a teológia körébe vágó tudományoknak és a filozófiai tárgyaknak is (logika, metafizika, etika). A legfelsőbb osztály tantervének kezdősora (magyarra fordítva) a következőképp hangzik: „A hétfői napnak minden órákra beosztott idejét véleményem szerint csak filozófiai előadásokra kell fordítani, még pedig olyan módon, hogy a logikának és a metafizikának leghasználatosabb szabályait a hallgatóság felfogásához mérten

¹⁵ Deccard János Kristóf 1686-ban született Sopronban. A helyi iskola elvégzése után rektor elődjéhez hasonlóan 1707-től kezdve ő is Wittenbegben folytatott akadémiai tanulmányokat, itt szoros kapcsolatba került a 1689-ben tantervi javaslatot készítő Röschel Jánossal. 1712-ben, huszonhat éves korában hívták haza az iskola élére. Még egyetemi éve alatt fordult az érdeklődése a botanika felé, melynek elsőrangú tudósává vált. Ékes klasszikus latinsága miatt a Jénai Latin Társaság (Societatis Latinae Jenensis) 1740-ben tagjai közé választotta. Az ebből az alkalomból írott értekezésében negatív fényben tüntette fel a soproni evangélikus gimnázium fenntartó hatóságát. A sértődött konventtagok 1740. július 11-én megfosztották rektori hivatalától. 1764-ben hunyt el. Az életrajzhoz lásd: Leitner József, „Deccard Kristóf János,” *Soproni Szemle* (1941): 136-138.

¹⁶ A tanterv keletkezésének körülményeit és jellemzőit részletesen elemzi Németh Sámuel a kéziratban maradt monográfiának az iskola belső életével foglalkozó második részében (Németh Sámuel, *A soproni ev. lyceum történetének egy százada 1681–1781. II.* (Kézirat. Berzsenyi Dániel Gimnázium Könyvtára, Sopron)

¹⁷ Müllner Mátyás, *A soproni ág. hitv. evang. főtanoda története* (Sopron: Evangélikus Főtanoda igazgatósága, 1857), 64.

jól begyakoroltatjuk”.¹⁸ A filozófiai (logikai és metafizikai) tanulmányok szükségességét a következő szavakkal indokolja Deccard: „Ezeket a tanulmányokat ugyanis semmiképpen sem nélkülözheti az az ifjúság, amelyet magasabb tanulmányok elvégzésére készítünk elő...”¹⁹A tanterv készítője az erkölcsfilozófia tanulmányozására a csütörtök délelőtti órákat rendelte. Az etika tanulmányozására a következő szavakkal buzdított: „Magát az ethika tanulmányozását pedig több ok miatt nagyon komolyan ajánlom. Hisz mindenki előtt világos, mindenki meg van győződve arról, hogy az ifjúság nevelésében nemcsak a szellemre, az észre vonatkozó szabályokat kell megtanultatni, hanem ügyelnünk kell arra is, hogy tanulóinkat cselekedeteikben az erény, a becsület irányítsa”.²⁰A vallástan tanításához rendelt tankönyvek címében szerepel a „teológia” kifejezés (König: Theologia Positiva, Schmidt: Compendium Theologiae).

A Deccard-féle tanterv(ek) bevezetése volt az első nagyobb előrelépés a liceumháttérrel, tehát felsőfokú tagozattal is rendelkező tanintézeté válás útján. Pusztán a szervezeti felépítését tekintve a tanintézet ezután is középfokú intézmény maradt („csak” hat osztály, a felsőbb tárgyakat egy tanár oktatja), de a legfelsőbb osztály tananyagában már „hivatalosan” is helyet kaptak az akkoriban felsőfokúnak számító teológiai-filozófiai jellegű ismeretek. A felsőbb tárgyak oktatására egyébként a pesti vallásügyi bizottmány is felfigyelt. 1721-ben elmarasztalták a soproni evangélikus gyülekezetet, mert annak iskolájában felsőbb tudományokat is oktattak.

Deccard János Kristófot az iskola élén veje, Hajnóczy Dániel²¹ váltotta fel 1741-ben. Korai halála miatt (1747) csak hat évig vezette a tanintézetet, mégis az iskola történetét feldolgozó művek szerzői általában őt tekintik a 18. század legkiemelkedőbb rektorának. Megválasztása után nagy lendülettel fogott neki az iskolai állapotok megreformálásának.²² Még a beiktatása előtt készített egy terjedelmes iratot az iskolai viszonyok javítása céljából (*Desideria Scholastica / Kívánságok az iskolára vonatkozólag* 1740). A konvent nagyrészt az abban fog-

¹⁸ Deccard-féle tervezet latin szövege és annak magyar fordítása megtalálható Németh Sámuel kéziratának függelékében. Németh Sámuel, *A soproni ev. lyceum történetének egy százada 1681–1781 Okmánytár*. (Kézirat. Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium Könyvtára, Sopron.) A latin szövegeket a szerző fordította magyarra.

¹⁹ Lásd az előző lánjegyzetben írtakat.

²⁰ Lásd a 18. lánjegyzetet.

²¹ Hajnóczy Dániel Vágbesztercén született 1690. április 10-én. Iskoláit sűrűn váltogatta, a középiskolai tanulmányait Sopronban fejezte be, majd Wittenbergbe ment tanulni. Amikor 1718-ban a soproni gimnázium osztályainak számát ötről hatra emelték, őt hívták meg az újolag létesített osztály tanárának. Deccard leányát vette nőül, 1741-től 1747-ig, haláláig töltötte be az iskola rektorának tisztét. Ékes latinsága miatt kora Cicerójának nevezték, és őt is tagjai sorába választotta a Jénai Latin Társaság (Societatis Latinae Jenensis). Az életrajzhoz lásd: Németh Sámuel, „Hajnóczy Dániel,” *Soproni Szemle* (1941): 234–238.

²² A reformmunkálatokat és az új tantervet részletesen elemzi kéziratoss monográfiája második részében Németh Sámuel II. (Kézirat. Berzsenyi Dániel Gimnázium Könyvtára, Sopron.)

laltak alapján fogalmazta meg az iskola új, huszonzét pontból álló szabályzatát 1741-ben. Témánk szempontjából fontosabb, hogy a rektor a hivatalba lépését követően egy új tantervet is készített. A Hajnóczy által készített tervezet kisebb módosításokkal a század nyolcvanas éveinek közepéig meghatározta az iskolában folyó oktató-nevelő munka főbb kereteit.

Mielőtt hozzáfogott volna az új tanterv elkészítéséhez, tanulmányozta a korábbi rektorok (Fridelius, Deccard) tervezeteit, és más korabeli evangélikus iskolák (Besztercebánya, Győr, Pozsony) szervezetét. A pozsonyi iskola szervezete és tanterve volt a legfőbb minta. A szellemi áramlatok közül a pietizmus nyomta rá leginkább a bélyegét az új tantervre.²³

Hajnóczy megtartotta az iskola 1718 óta fennálló hatosztályos szervezetét. Ugyanakkor ő volt az első tantervkészítő, aki az osztályokon belül pontosan megjelölte az évfolyamok számát is. A legfelsőbb osztályt három, a második és a harmadik osztályokat kettő, a negyedik és az ötödik osztályokat másfél, a hatodikat pedig egy év alatt lehetett elvégezni. Az egész „gimnáziumi” tanfolyam elvégzése tehát tizenegy évet igényelt. Szakított a korábbi tantervek egyoldalúan humán irányával: a tantárgyak közé a vallástan, a latin és a görög mellé felvette az egyetemes és magyar történelmet, az egyetemes és hazai földrajzot, az aritmetikát, a filozófiát és az újságolvasást is.²⁴

A Hajnóczy-féle tanterv életbe léptetését is jelentős előrelépésnek tekinthetjük az általunk vizsgált kérdéskör, a líceummá válás folyamatában. Igaz ugyan, hogy a felsőbb tárgyak oktatására még ezután is csak egy osztály és egy tanár szolgált. De ezt az osztályt a korábbi kettő helyett most három év alatt lehetett elvégezni. Az osztály tananyagában nagy súllyal szerepel a vallástan (teológia) és a görög nyelv tanulmányozása, mely végső soron szintén a teológusképzés szolgálatában állt. Szerepelt az osztály tantervében a filozófia számos ága is. A diákoknak tanulmányozniuk kellett a bölcselet történetét, a logikát, a metafizikát, és az etikát is. A teológusok képzése tehát ekkor már gondos filozófiai alapozásra épült.

Végül, de nem utolsósorban a Hajnóczy-féle tantervben találunk először említést a jogi ismeretek oktatásáról, melyek a korban nem a gimnáziumok, hanem a protestáns iskolakollégiumok felsőbb (akadémiai) tagozatainak (és természetesen az egyetem jogi karának) tananyagát képezték. A legfelső osztály (a prima) diákjainak „politikát” is tanulniuk kellett. A tervezet szerzője ugyan pontosabban nem határozza meg, hogy mit is kell elsajátítani a tárgy keretében, de tankönyvnek Puffendorf: *De officio hominis ac civis* (Az ember és a polgár kötelességéről) című művét írta elő. Ez a könyv pedig morálfilozófiára és a természetjogra vonatkozó ismereteket tartalmazott. Mint fentebb már említettük, ezt követően több

²³ Fabiny Tibor, „A soproni evangélikus líceum története (1557–1908),” in *A soproni líceum, szerk. Györffy, Sándor és Hunyadi Zoltán*, (Budapest: Tankönyvkiadó, 1986), 44.

²⁴ Müllner Máttyás, *A sopron iág.hítv. evang. főtanoda története* (Sopron: Evangélikus Főtanoda igazgatósága, 1857), 70–71.

évtizedig nem történt jelentősebb változás az iskola tantervében, tananyagában, kivéve éppen a jogi ismeretek oktatását. 1766 tavaszán a soproni konvent (mint iskolafenntartó) jelentést küldött az iskola helyzetéről a Helytartótanácsnak. A tájékoztatásból kiderül, hogy ekkor, tehát 25 évvel a Hajnóczi-féle tanterv bevezetése után csak egy abban nem szereplő tárgyat oktattak: a „természeti és népjogot” (jus naturae et gentium).²⁵

Még a 18. század közepén sem lehetett a soproni iskolában nyíltan felsőbb tárgyakat oktatni. Erről tanúskodik egy feljelentő levél is, melyet az iskola egy volt diákja²⁶ fogalmazott 1749 tavaszán, és a győri püspöknek küldött el. „A levélíró szerint a soproniak a retorikán kívül a legszélesebb értelemben tanítanak oly tudományokat is, melyekre nincsen királyi engedélyök. Nemcsak dialektika fordul elő tantervökben (mint sokszor hazug módon állítják), hanem metaphysika, logika, ethika, politika és oeconomika is, még pedig nem is Aristotelesnek, hanem néhány újabb protestáns bölcselethez, Wolffnak és Leibnitznak dögletes (pestilentissima) szellemében, melynek az az ismertető jele, hogy nem az igazságot kutatja, hanem a katolikusok ellen irányuló kifakadásokban tetszeleg. Mindez titokban, az ártatlanság leple alatt történik; s ha a soproni jezsuita professzorok vagy más katolikus egyének ellátogatnak iskolájokba, hamarosan sarokba dobják philosophiai és theologiai könyveiket, s legfelső osztályukba hurczolják rhetorikai és grammatikai kézikönyveiket.”²⁷

Az iskola szervezetének és tantervének továbbfejlesztéséhez az 1781-ben kiadott türelmi rendelet teremtette meg a politikai feltételeket. A soproni evangélikus gyülekezet már 1785-ben felkért egy bizottságot a tanintézet új szervezetének és tantervének kidolgozására.²⁸ A bizottság elnöke a polgármester volt (Gabriel Lajos), helyet kapott benne több lelkész, az iskola rektora (Farkas Ádám) és conrectora (Wietoris Jonathán). Mire a tervezet elkészült, már Wietoris Jonathán²⁹ volt az új rektor, így a tanterv az ő nevével fonódott össze.

A tervezet értelmében a korábbi két felső osztály helyett három osztályból álló felsőbb tagozatot (liceumot) kellett szervezni. A felsőbb tagozaton a továbbiak-

²⁵ A jogi ismeretek oktatásának kérdéséhez: Németh Sámuel, *A soproni ev. lyceum történetének egy százada 1681–1781 II.* (Kézirat. Berzsényi Dániel Gimnázium Könyvtára, Sopron.)

²⁶ Orlich Márton. Előbb egy gúnyiratot jelentetett meg az egyik soproni lelkész ellen (1747), majd miután az iskolát elhagyva a jezsuitáknál lelt menedéket, feljelentette volt tanintézetét.

²⁷ Fináczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I.* (Budapest: MTA, 1899), 203.

²⁸ Müllner Mátyás, Müllner Mátyás, *A sopron iág. hitv. evang. főtanoda története* (Sopron: Evangélikus Főtanoda igazgatósága, 1857), 83.

²⁹ Wietoris Jonathán a gőmör megyei Kúntapolcán született 1738-ban. Iskoláit Dobsinán, Késmárkon és Sopronban végezte, majd több német egyetemen is tanulmányokat folytatott. 1763-tól Csetneken rektor, majd 1764-től Sopronban conrector, végül 1785-től ugyanitt rektor volt 1794-ig. Haláláig (1802) mint conrector működött. Az életrajzhoz lásd: Németh Sámuel, „Wietoris Jonathán, a soproni ev. Liceum rektora,” *Soproni Szemle* (1942): 300–303.

ban három szaktanár fog működni (a szakoktatás helyett eddig az osztálytanítás volt a gyakorlat). Az egyik tanár a jog és a történelem, a másik a bölcsészet és a matematika, a harmadik pedig a teológia és a keleti nyelvek előadója legyen. A három osztály anyagát ötéves tanfolyamra osztották fel. A felső tagozatban csak akadémiai jellegű tárgyakat kívántak oktatni, ezért a klasszikus nyelvi-irodalmi tanulmányokat az alsó négy osztályra korlátozták.³⁰

Az ismertetett tervezet egy főiskola, egy „teljes kollégium” képét vetíti elénk, ahol jól elkülönül egymástól az elemi ismereteket nyújtó alsó, a klasszikus nyelvi-irodalmi képzés szolgálatába állított közép-, és az akadémiai tárgyakat (filozófia, jog, teológia) oktató felső szint. Itt már minden – a tanulmányom elején ismertetett – kritérium teljesül: a hallgatók alapos filozófiai oktatásra épülő teológiai képzést kapnak, és a felső tagozaton egynél több tanár oktat. A nagyszabású terv azonban, főképp anyagi okokból, nem valósult meg azonnal maradéktalanul. Csak 1788-ban sikerült egy némileg hiányosabb tantervet életbe léptetni (a három felső osztály anyagát négy és fél év alatt kellett elvégezni stb.), és ténylegesen csak 1803-tól tanított a felső tagozaton három tanár). A 18. század végén és a 19. század elején többször is változtattak a tanterven (főleg az oktatott tantárgyak száma tekintetében). A felsőbb tagozat azonban, tehát a tanintézet főiskolai jellege a 19. század közepéig megmaradt.³¹

PATYI GÁBOR

³⁰ Müllner Mátyás, *A sopron iág. hitv. evang. főtanoda története* (Sopron: Evangélikus Főtanoda igazgatósága. 1857), 84.

³¹ Az iskola 18. század végi és 19. századi viszonyairól újabban: Fabiny Tibor, „A soproni evangélikus líceum története (1557–1908),” in *A soproni líceum*, szerk. Györffy, Sándor és Hunyadi Zoltán (Budapest: Tankönyvkiadó, 1986), 53–82. Lásd még Müllner Mátyás és Payr Sándor idézett műveinek vonatkozó részeit.